

С. Онищук

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНОСТІ НА ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Проаналізовано важливі питання впливу релігійності на політичні процеси. Подано роз’яснення щодо використання таких термінів, як “традиційна релігія”, “ступінь релігійності”. Вивчено стан релігійної ідентичності, яка є досить суперечлива і неоднозначна.

Ключові слова: релігія, релігійність, політичні процеси, глобалізаційне суспільство, секуляризація.

У сучасному світі відбуваються широкомасштабні зміни. Нові постмодерні реалії визначають зміст і сенс існування суспільства і всіх його сфер. Сучасні глобальні тренди висвітили місце релігії в політичному процесі. Релігія в сучасному глобалізованому суспільстві, що втратив звичні соціально-політичні референції, є швидше не Вірою, а цивілізаційною характеристикою і підставою культурної самобутності, що свідчить про підвищення стійких культурно-цивілізаційних характеристик соціальної системи. Тому релігійний вимір є необхідною умовою гармонізації соціальної системи, а також вибудовування ефективної державної та міжнародної політики.

З іншого боку, останні роки стали періодом повернення релігії в публічну політику в багатьох частинах світу. Багато політичних проблем набувають соціальний резонанс тільки внаслідок наділення їх релігійними смислами. На сьогодні заяви релігійних лідерів сприймаються як критерій істини, наслідком чого є вибір певної політичної стратегії та вектори масових настроїв і домінуючих оцінок у масовій свідомості. Невипадково, саме ці дві сфери – релігія і політика, проникаючи в соціальну тканину, структурують поведінки, спосіб мислення і способи рефлексії.

Переосмислення ролі релігії в сучасному світі і релігійного фактора в сучасних пояснювальних схемах світового суспільного розвитку пов’язано як із зазначеними змінами у соціальній тканині так і з видозміною релігійного фактора як такого. Політизація релігії і конфесіоналізація політики вимагає відходу від традиційних епістеміологічних рамок розгляду співвідношення релігії і суспільства, релігії і політики. Багато в чому самі поняття релігії і релігійного фактора набувають інше референтне звучання, що відображає їх інше бачення і прояв. Тому важливим завданням на цьому етапі суспільного розвитку є розгляд впливу релігійності на політичні процеси.

У релігії стали відбуватися процеси, дивно нагадуючи економічні та фінансові тенденції, що мають відношення до всіх сфер життя, що призводять до великих зрушень у суспільствах, політиках і культурах. Саме тому актуалізація релігійної складової соціокультурного розвитку стимулює більш об’ємні теоретичні узагальнення, формуючи більш загальні уявлення про сучасні політичні процеси. Не випадково, традиційні теорії секуляризації, засновані на переконанні на неминучості елімінації релігії з усіх структур соціально-політичного простору на основі освітянських імперативів раціоналізації та модернізації, демонструють вичерпання свого пізнавально-інтерпретативного потенціалу. В своїй заяві Ю. Хабермас наголосив, що “західноєвропейський, шлях розвитку, специфічний раціоналізм який визнавався моделлю для решти всього світу,

представляється сьогодні швидше винятком, ніж правилом, тобто якимось девіантним маршрутом” [1].

Багато дослідників останнім часом говорять про “десекуляризацію світу” [2], що означає, що на відміну від епохи “модерніти” з його тезою секуляризації сьогодні в світі відбувається відродження релігій на різному рівні і в різних формах. У дискусії про секуляризації деякі релігієзнавці і соціологи воліли говорити про “тези секуляризації” або про “міфи секуляризації”, маючи на увазі неоднозначність взаємин між релігією і сучасними товариствами, а також появу і розвиток нових форм релігійності в еру передбачуваної перемоги секуляризації. Релігія не тільки має вираз у доктринальних та інституційних формах, а й проявляється у безлічі явищ ментального і психологічного порядку. Незважаючи ні на що, релігія залишилася, а “релігійне” живе та еволюціонує. Успіхи секуляризації в соціально-політичній сфері (відділення церкви від держави, свобода релігійного вибору, світські стандарти освіти тощо) супроводжуються і невдачами. Існують три взаємопов’язані феномени, що створюють враження повсюдного “відродження релігії”. Це – місіонерська експансія, фундаменталістська радикалізація і політична інструменталізація притаманна релігії потенціалу насильства [3].

Релігія, як глибинний фактор, більш довготривалий, ніж політичні та ідеологічні пристрасті, вона визначає найбільш стійкі форми і підстави соціального улаштування, його цивілізаційну специфіку. Саме тому на сьогодні, коли відбувається якісна трансформація всього соціально-політичного континууму, глобальні зрушення на культурно-цивілізаційній карті світу, настільки актуалізувалася проблема релігійної ідентичності і пов’язана з нею проблема переосмислення релігійного фактора в політичному процесі. На думку авторів доповіді “Конттури світового майбутнього”, релігія відіграє важливу роль у тому, як люди визначають свою ідентичність. У багатьох суспільствах межі між релігійними групами і всередині них можуть стати не менш важливими, ніж національні кордони.

Релігія є одним із найбільш стійких чинників, що визначають цивілізаційну специфіку соціума, тому в зазначених координатах важливим є розглянути релігію, вплетену в тканину соціальних відносин таким чином, щоб розкрити і зрозуміти розвиток соціокультурних взаємозв’язків. І тут необхідно усвідомлювати, що у всьому, що стосується релігійної сфери, потрібно ясне і чітке розуміння використовуваних понять і термінів. Це тим більше важливо, що вони не завжди повною мірою збігаються в побутовому і науковому слововживанні. Йдеться про те, що означають терміни “традиційна релігія”, “ступінь релігійності” тощо.

Використання терміну “традиційна релігія” дозволяє низка чинників. До них належить, насамперед, ступінь впливу певної релігії на ментальність і спосіб життя народу чи групи народів, на становлення і розвиток державності та національної самосвідомості, на поведінкові стандарти і світосприйняття. Релігія позначається на цінностях, звичаях, поведінці, виробничій етиці, культурній та соціальній орієнтаціях. Традиційними смислами релігії в гуманітарному знанні були такі: релігія – це світогляд і світовідчуття, також відповідна поведінка і специфічні дії (культ), які ґрунтуються на вірі в існування богів (одного або декількох). Релігією також називається система вірувань і ритуалів, за допомогою яких група людей пояснює і реагує на те, що знаходить надприродним і священним. До складових елементів релігії належать: релігійна свідомість (буденне і концептуальне, ідеологічне), релігійна діяльність, культ, релігійні відносини, релігійні організації. З численних класифікацій релігій можна виділити класифікацію, що

належить М. Веберу, згідно з якою виділяється три найзагальніших типи за способом ставлення до “світу”. Кожен із них має певну установку, свій вектор соціальної дії, в кожному з них як “у зародку” укладено відповідні ідентифікаційні референції, що визначають поведінку індивіда. Один тип, представлений конфуціанством і деякими іншими релігіями, – це релігії пристосування до світу. Другому типу, характерному для буддизму та індуїзму, притаманний відхід від світу. Третій – це релігії оволодіння світом, до них належать іудаїзм, християнство та іслам. Кожному з цих варіантів ставлення до “світу” відповідає свій особливий тип раціональності, що дає загальний напрямок системі цінностей [4].

Ідентифікація людей з певною релігією в будь-якому суспільстві неоднозначна, в житті вона може змінюватися час від часу, часом навіть на дуже короткому її відрізьку, під впливом навколишнього середовища, суспільної атмосфери, життєвих обставин, ідеологічного впливу. Тому релігійну ідентичність можна визначити через весь діапазон відносини людей до релігії: від релігійності (різних форм та інтенсивності) – через коливання у вірі (невизначеність ставлення до релігії, індиферентність) – до зневіри і атеїзму.

У сучасному суспільному житті і суспільній свідомості особливої актуальності набуває проблема скорочення кількості практикуючих віруючих країнах Європи при акцептації релігійності як лейтмотиву політики, а також впровадження в європейський простір великих мас людей, що належать до інших культурно-релігійним ареалам. Не випадково останнім часом все частіше звучать заклики від політичних діячів в Європі про необхідність повернення до її християнських коренів (Я. Саркозі), піднімаються питання перегляду деяких положень з метою пристосування церковних канонів до нових віянь (дискусія про целібат або про реабілітацію М. Лютера). Чимало сприяють присутності в полі сучасних соціальних теоретичних інтерпретацій проблеми релігійних підстав соціокультурних та політичних перипетій і драматичні варіанти зіткнення носіїв різних культурно-релігійних традицій, і неоднозначні соціальні практики – це і заборона на носіння хусток у Франції, на будівництво нових мінаретів в Швейцарії, карикатурна війна, що перейшла з ідеального поля в реальне життя, продаж храмів під комерційні приміщення, внаслідок відсутності прихожан тощо.

Об’єктивне вивчення постійних складових дискурсу “релігійна ідентичність – інша ідентичність – суспільне життя” передбачає дотримання низки незмінних умов: чітке уявлення залежності потенціалу прояву релігійної ідентичності від реальних соціально-політичних чинників; залежність типу і обсягу впливу релігійної ідентичності на інші ідентичності від особливостей (регіональних, етнічних, конфесійних, соціальних, політичних тощо) різних груп населення; важливість широкого забезпечення культурно-освітніх, моральних і політико-правових можливостей вільного і усвідомленого самовизначення; облік можливостей певної еволюції самого змісту релігійної ідентичності, що впливає на спосіб сприйняття світу і самого себе в ньому.

Найбільш загальною базовою характеристикою релігійної ідентичності (від людини і малої групи до суспільства загалом), на думку Ж. Тощенко, є стан релігійності. Він синтезує якісно-кількісну визначеність рівня, ступеня і типу релігійності. Розкриттю релігійної ідентичності сприяє уявлення про конфесійну структуру населення, спрямованості, тип та інтенсивності діяльності релігійних організацій, об’єднань вір, їх вплив на навколишнє соціальне середовище і політичний процес. Саме такий підхід дає змогу реальніше оцінити стан релігійної ідентичності, яка досить суперечлива і неоднозначна.

За даними європейського соціального дослідження цінностей (ЄЕЗ 2007 – 2010 рр.), проведеного в 26 країнах Європи, відзначено, що серед послідовників релігії більшість складають послідовники християнських конфесій, підтверджуючи християнське підґрунтя європейської цивілізації, водночас зберігаючи традиційні ареали їх розповсюдження. До католицької церкви відносять себе: у Франції – 84,9%, у Португалії – 96,9%, в Іспанії – 94,2%, у Польщі 98,7%, в Бельгії 90%, протестантські течії переважають у таких країнах, як Данія, Норвегія, Швеція (до 90%). Необхідно також відзначити високий відсоток послідовників римсько-католицької церкви в таких країнах, як Словенія (92,8%), Словаччина (81,6%), а також Угорщини (67,5%). Протестантські течії найбільш поширені в Данії, Норвегії, Фінляндії та Швеції (93,5%, 96,8%, 84% і 89% відповідно). У Росії, Румунії, Україні та Естонії більшість віруючих є послідовниками православної церкви (83,6%, 87,6%, 82,4% і 63,7% відповідно). Інші християнські конфесії мають найбільшу кількість віруючих у Великобританії, де цей показник становить 27,8% і є найвищим серед досліджуваних країн.

Хотілося б відзначити, що релігія впливає, насамперед, на сферу суспільної та індивідуальної психології, коли від емоцій і екзальтованості залежать і форма вираження – прихильності до релігійної течії, і відповідно кількість послідовників.

В Україні, за даними Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, у соціологічному опитуванні 2003 р. “Громадська думка про релігію і церкву в Україні”, зазначається, що: “60 % громадян України визнали себе віруючими” [5]. Дані результатів європейського соціального дослідження показують, що в Україні частка осіб, в 2008 р., яка відносить себе до певної релігії чи віросповідання, становить 74,7% [6]. Інститутом політики та Інститутом соціології НАН України в рамках участі України в Міжнародному соціальному проєкті (ISSP) також проводилися соціологічні опитування “Релігія та релігійність України” і було з’ясовано, що в 2011 р.: “86,4% віднесли себе до того чи іншого релігійного віросповідання” [7]. Дані вищенаведених соціологічних досліджень показують досить високий відсоток росту релігійного населення України.

Таким чином, можна констатувати, що релігійна карта Європи поки що залишається християнською. І тому в значної частини європейської спадщини треба шукати християнське коріння.

Ідентичність Європи включає два найважливіших елементи, що виходять від перетину грецької культури і християнства: а) раціональне поняття Бога. Бог – це розум, і Він залишив відбиток своєї раціональності і свого розуму на творенні; б) трансцендентне поняття людської гідності: людина бере участь в раціональності Бога. Він був створений “за образом і подобою Бога”, і тому він в центрі Всесвіту.

Однак сучасні міграційні процеси та соціокультурні тренди призвели до розмивання гомогенного культурно-релігійного європейського простору, і в країнах Європи спостерігаються збільшення груп, які зараховують себе до послідовників інших релігійних систем, насамперед ісламу, так в Бельгії їх налічується – 6%, у Франції – 8,3%, в Швеції – 5,3%, у Швейцарії – 4,7%, у Великобританії – 4,4%, у Німеччині – 3,6%. Цікавим є той факт, що кількість мусульман вище саме в тих європейських країнах, де найменші показники релігійності серед традиційного населення. Це також підтверджує тезу про те, що релігійна приналежність на сьогодні сприймається скоріше як стабільний ідентичний фактор, ніж прихильність до певної сукупності догматичних постулатів.

Найбільша кількість віруючих, що здійснюють молитву кожен день, у Польщі (47,6%), у Румунії (49,4%), в Ірландії (44,1%), на Кіпрі (39,3%), у Португалії (32,3%), в

Україні (30,3%), у Словаччині (30,2%). Приблизно чверть респондентів щодня моляться в Іспанії, Угорщині, Нідерландах. Найменше послідовників конфесій щодня моляться в Болгарії, Франції, Німеччині, Данії, Естонії, Швеції, до 7,8% – в Естонії, до 12,5% – у Німеччині. Найменша кількість тих, хто ніколи не молиться, є на Кіпрі, в Румунії і Польщі (не більше 7%), що ще раз доводить вже зазначену важливість релігійної приналежності, зокрема і щодо відправлення культу.

Відвідування релігійних служінь таке популярне в країнах Європи, навіть у тих, де практично все населення є послідовниками певний релігій. Число тих, хто ходить до церкви щодня, не перевищує за всіма країнами 3,8% (Ірландія) це найвищий показник. Більш-менш регулярно богослужіння відвідують в Польщі, Ірландії, на Кіпрі, Португалії, Румунії – більше 50%. Як бачимо, немає однозначної відповідності між частотою звершення, молитви і приналежністю до певної конфесії, швидше грають, інші чинники, а вірніше їх сукупність, зазначені вище. Якщо звернутися до питання, хто більш активний – представники християнських конфесій чи мусульманських груп, то виявляється, що саме в тих країнах, де найнижчі ці показники існують найбільш численні ісламські групи і вони демонструють набагато більший (практично в 2–3 рази) ступінь виконання таких атрибутів послідовників віровчення, як молитва і відвідування богослужінь у даних країнах. Це, насамперед, мусульмани Франції, Німеччини, Австрії, Данії, Швеції. Найбільший ступінь релігійності населення є на Кіпрі, де практично 90% населення говорить про свою глибоку релігійність, за ним слідує Польща, Ірландія, Португалія, Словаччина, Україна. Цікавою є ситуація у Фінляндії, де населення не так часто молиться і практично не відвідує богослужіння, однак про свою досить глибоку релігійність заявляє майже 50% населення.

Найбільший ступінь релігійності, а також найбільш суворе дотримання номінальної атрибутики демонструє населення Кіпру, Польщі, Румунії, Ірландії, України, Португалії, водночас якщо в перших п'яти країнах найбільшими причинами є необхідність консолідації в іноконфесійному і політично-ворожому оточенні (Кіпр, Ірландія), а також не усталена власна цивілізаційна ідентичність (Польща, Румунія, Україна), то в Україні домінує історична традиція і національний характер.

У більшості країн Європи кількість практикуючих віруючих традиційних релігій знижується, і саме такі тенденції звуження поля релігійної практики поставили перед європейським суспільством питання про необхідність змін до християнської релігії та Церкви в сучасному світі. У країнах, де найменша кількість релігійних людей, мусульманські анклавні є більш консолідованим співтовариством, де виконання релігійних канонічних приписів є засобом скріплення спільності.

Висновки

На сьогодні, в умовах цивілізаційного різноманіття, для будь-якого суспільства актуальне природне зрощування традиційної культури до вимог сучасності, що визначає і нове бачення релігійного фактора. Можливо, саме тому релігія набуває особливого значення в ідентифікаційних пошуках сучасного світу. Сучасність змінює традиційні характеристики релігійної референції, сама релігія, як і інші феномени, в нових формах – соціально-політичну реальність. Її динаміка розгортається поверх традиційних конфесійних, політичних, культурних і цивілізаційних кордонів, а “глобальний порядок” не стільки як якийсь інститут, анклав, громада, скільки як певний жанр колективної або індивідуальної ідентичності.

На сьогодні можна спостерігати, як суто соціальні та політичні проблеми можуть додатково загострюватися актуалізацією релігійного фактора, який на рівні взаємодії

громадських мас, як правило, призводить до відкритого конфлікту культур і релігій. Прикладами подібних ситуацій є значні територіальні конфлікти, проблеми асиміляції іммігрантів і інші соціально-політичні колізії то конфлікти. У наявності істотні суперечності в застосуванні традиційної європейської, світської в своїй основі, концепції прав і свобод людини і актуалізація релігійної ідентичності як політичного феномена. Так, винесення Європейського суду з прав людини про заборону розп'ять в Італії в 2009 р. (потім заборона була знята в 2010 р.) Якщо, захищаючи свою ідентичність, людина руйнує ідентичність іншого, а тим більше безлічі інших, то вона порушує сам принцип прав і свобод людини та громадянина.

Література

1. Хабермас Ю. Против “воинствующего атеизма”. “Постсекулярное” общество – что это такое? / Ю. Хабермас // Русский Журнал [Электронный ресурс] : электрон. журн. — 2008. — Режим доступа : <http://www.russ.nl/pole/Protiv-voinstvuyuschego-ateizma>.
2. The Desecularization of the World TBd [Text] / by P. Berger. — Washington : Ethics and Public Policy Center, DC, 1999. — P. 156.
3. Хабермас Ю. Против “воинствующего атеизма”...
4. Вебер М. Работы М. Вебера по социологии, религии и культуре [Текст]. — Вып. 2 / М. Вебер ; АН СССР, ИНИОН, Всесоюз. межвед. центр наук о человеке при президиуме. — М. : ИИИОН, 1991. — С. 101.
5. Єленський В. Релігійна свобода: глобальні виміри / В. Єленський // Релігійна свобода [Електронний ресурс] : наук. щоріч. — № 16. — К. : Інститут релігійної свободи, 2011. — С. 132.
6. Звіт Держкомнацрелігій про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2011 р. (Форма №1) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=581%3A1&catid=51%3Astats&Itemid=79&lang=uk.
7. Лубська М. В. Релігієзнавчо-правовий аналіз змісту та реалізації принципу свободи совісті й віросповідання в Україні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.11 “Релігієзнавство” / М. В. Лубська. — К. : [б. в.], 2002. — С. 17.

S. Onyshchuk

THE IMPACT OF RELIGION ON POLITICAL PROCESSES

In the article the important questions of religious impact on political processes are analyzed. The explanations on the use of terms such as “traditional religion”, “degree of religiosity” are given. The state of religious identity, which is quite contradictory and ambiguous is studied.

Key words: religion, religious, political processes, globalization society, secularization.